

Papp Imre: A francia nemesi társadalom a XVIII. században.

LHarmattan, Budapest, 2005. 372 oldal.

Papp Imre, aki két, a középkor történetével foglalkozó egyetemi tankönyv megírásában is segédkezett, jelen kötetében – amely a 2004-ben megvédett akadémiai doktori dolgozatának átdolgozott változata – a 18. század francia nemesi társadalmat mutatja be. A Szerző ezen kötete szintén tankönyvként szolgálhat a jövőben. A tankönyvek alapkonceptiója, hogy a kutatási eredmények összefoglalását nyújtsa. Ennek megfelelően Papp Imre e könyve sem alapoz még feltáratlan levéltári forrásokra, elsősorban nem új vizsgálati szempontok kiemelésére törekszik, hanem széleskörű tájékozottságára építve a téma francia szakirodalmának összegzésére, illetve a különböző kutatási eredmények értékelésére vállalkozik.

A 2005-ben megjelent monográfiában a Szerző a francia nemesség súlyát kvalitatív mutatói (privilegiumai, vagyona, befolyása, műveltsége, illetve a népeségen belüli létszáma) alapján mutatja be. Kutatási területe jóval tágabb korszakot ölel át, mint a címben megjelölt évszázad, ezért fordul elő az, hogy az egyes tematikai egységeknél visszanyúl az adott kérdés gyökereihez, és így komplexebb, egységesebb rálátást biztosít.

A kötetben, mely a források számbavételével és historiográfiai bevezetéssel kezdődik, tematikus fejezeteket találunk. A források problematikájaként a Szerző egyenetlenségüket emeli ki. Statisztikai, demográfiai adatokon kívül emlékiratokat és egyes irodalmi műveket is számba vesz, például Balzacot idézi. Mindezekről a tárgy bemutatása élőbbé, olvasmányosabbá válik. A téma historiográfiai áttekintésével a Szerző saját munkájának helyét jelöli ki a szakirodalomban. Teljességre törekedve mutatja be a korszakkal foglalkozó francia kutatókat. Precíz jegyzetei és részletes bibliográfiája a téma iránt érdeklődők számára hasznos tájékoztató pontot nyújthatnak.

A nemesi állapottal és a privilegiumok kérdésével foglalkozik a második fejezet. Az ún. tiszteletbeli privilegiumok, mint a nemesi előnév vagy címer, a nemesség számára nagy jelentőséggel bírtak, mivel ezek jelölték ki különleges helyüket a társadalomban. A jogszolgáltatásban jóval nagyobb jelentőségű volt a dologi kiváltságaikra épülő előnyük, mint a többi társadalmi rendé. Politikai, szolgálati és adózási kiváltságaik vizsgálatánál a Szerző a könyv időkereteit át lépve egészen a 14. századig tekint vissza. Földesúri jogok, származás és rang, mind a nemesi felsőbbbségtudat alapját képezték.

A következő tematikus egység a nemesség létszámának változását tárgyalja, kezdve a nemessé válás módozataival. A 18. század folyamán a nemesség létszáma folyamatosan csökkent, aminek két főbb kiváltó oka volt: egyrészt a rangvesztés, lesüllyedés; másrészt a kihalás. Papp Imre a francia nemesség számáról a szakirodalomban előforduló különféle becsléseket részletesen és alaposan veszi sorba, és magyarázza meg az egymásnak gyakran ellentmondó számításokat, például az adóösszeírások és intendánsi jelentések ellentmondásait. A különböző

kalkulációk hátterében mindenekelőtt a források részlegessége áll: a harmincnégyből mindössze tizenhárom adó- és intendánsi kerület adatai ismertek. Ezek alapján a nemesség létszamarányának kivetítése az egész országra sok tévedési lehetőséget hordoz magában – szögezi a le a Szerző (134). A becslések 80 000 és 500 000 fő között ingadoznak.

A nemesi hivatás a következő tematikus egység. A nemesség eredendően kétféle módon szolgálhatta az uralkodót: karddal vagy kereszttel. Ezekhez később társult a talár. A Szerző ezen a ponton igyekszik tisztázni a félreértéseket. Közkeletű tévedés például az újnemesek és a taláros nemesek kizárólagos azonosítása. Bár az újnemesség 80%-a hivattal emelkedett fel (166.), a talárosok egy része régi nemesi családok sarja volt, elsősorban a fő tisztségviselők származtak egy szűk rétegből. A miniszteri dinasztiák a 17. század nemesi társadalmát jellemezték elsősorban, de ismerünk hasonlókat a 18. századból is. A Szerző az adatok, százalékok, számarányok rideg tényeit sok példával illusztrálja, ezáltal törekszik árnyalt képet adni a francia társadalomról. Egy-egy konkrét életpályán követhetjük végig az egyes tisztségek történetének alakulását.

Miként jelent meg egyre inkább a szerzett érdem jutalmazása a hagyományos nemesi értékek mellett a század második felében? Erre a kérdésre keresi a választ a könyv következő része. Az alapvetően polgári értékek fokozatosan a nemesi értékek közé vegyültek, megjelent a pénzügyi és az üzleti nemesség, akik vagyonnuknál fogva a születési arisztokráciához kerültek legközelebb. Az elszegényedő udvar és a presztízsre vágyó pénzarisztokrácia kölcsönösen függtek egymástól. A 18. század folyamán változott a pénzarisztokrácia megítélése. Az alapvetően negatív vélemények fokozatosan elfogadóbbá, majd befogadóbbá váltak. A forradalom előtt kb. 4000 udvari nemesi családot tartottak számon Franciaországban. A 18. század második felében az udvari arisztokrácia a felzárkózó újnemesség és a vidéki nemesség harapófogójába került. A származás nem volt már elegendő, új tényező, a társasági életben való részvétel kapott egyre nagyobb szerepet. Az udvar vonzereje mindig is jelentős maradt, bár gyengülése kétségtelen volt. Az udvari arisztokrácia kétlakivá vált, Párizs és Versailles között „ingázott”.

A vizsgálat következő szakasza az anyagi erőforrásokra irányul. A nemesi vagyon alapját még mindig a földbirtok és az abból származó jövedelmek tették ki. Mivel átfogó birtokösszeírás az ancien régime idején nem készült, a teljes nemességre csupán egy-egy tartomány adataiból tudunk következtetni. Ezek szerint a nemességet többnyire nem a nyereségvágy, hanem a szegénység készítette arra, hogy valamilyen foglalkozásba álljon. Ez a jelenség az esetek többségében a közép és főleg a kismemeseket érintette.

A 18. század közepétől a gazdasági fellendülés, a pénz- és piacviszonyok fejlődése, az árak emelkedése, az angol példa és a fiziokrata tanok elterjedésének hatására a szűk birtokos nemesi csoport gazdasági magatartásában jelentős módosulásként idomulni próbált a piaci viszonyokhoz. A monográfia számba veszi a földesurak gazdagodási lehetőségeit, mint például a közföldre kisajátítását, a termelés korszerűsítését, az egyéni vállalkozó szellem fejlődését. Megállapítja,

hogy a nemesi földből származó jövedelem igen ingadozó volt, de minden esetben az urasági jogokból származó bevételek többszörösét tette ki. A 18. század végére a földműves társadalom és a nemesség összekötő szálai közül már nem az urasági jogok voltak a legerősebbek, hanem a bérleti viszony. A nemes vagyoni helyzetét a földbirtokon kívül az ipari létesítmények, a városi ingatlanok és egyre gyakrabban az értékpapírok, államkötvények és részvények birtoklása fejezte még ki. A születési privilégium a nemesség körében nem szűnt meg, a vagyoni tényező csupán szoroson felzárkózott melléje, és így egyre inkább összemosta a rendeket.

A Szerző a francia nemesi társadalmat a már említett tizenhárom adó- és intendánsi kerületben fizetett személyi adóból következtetve és Guy Chaussinand-Nogaret vagyoni kategóriáit használva¹ csoportosítja. Ezek alapján hat vagyoni csoportot különböztet meg a könyv. A 20 000–50 000 Livres értékű vagyonnal bíró köznemesek alkották a nemesi társadalom több mint 67%-át. Az állami hivatalok fizetéseit nem határozták meg pontosan, és a parlamenti fizetések is igen eltérően alakultak. Az állam a hivatalok árusításából nem kis bevételre tett szert. A parlamenti hivatal közfunkciójával a társadalmi presztízs és méltóság megtestesítőjének számított. Ám a század folyamán a hivatal értéke, pontosabban a belőle nyerhető jövedelem csökkent. Csak úgy térült meg a hivatal ára, ha azt legalább két nemzedéken át a vásárló család bírta.

A középnemességet a korabeli irodalom csupán elszegényedő rétegnek tekintette. Ezt a leegyszerűsített képet támasztotta alá sok irodalmi alkotás. Bár ezek mindenképpen túlzónak tekinthetők, mégis nem teljesen alaptalanok, mivel a nemesség 41%-a tartozott ebbe a szerényen élő csoportba, fejt ki a Szerző. Az alacsony jövedelmű közép- és kisnemes között anyagi szempontból nem lehetett éles határt húzni. A közkedvelt tisztí pálya háborúk idején inkább a tönkremenést, mint a felemelkedést jelentette. A szegénység miatt nem jutott pénz a gyerekek kollégiumi tandíjára, így a katonatiszti és hivatali pálya is bezárult előttük, és egyedül a kétkezi mesterség vállalása maradt. A fejezet végén a Szerző azt a következtetést vonja le, hogy a gazdag polgárság nemessé válásával nemcsak a nemesi társadalom csúcsán volt érintkezés a rendek között, hanem a hierarchia legalján is, itt azonban fordított irányba: a szegény nemesség vegyült a harmadik rendbe.

A születési nemesség számára a régi értékekkel, mint a származás, a rang és az ebből fakadó megbecsülés által megalapozott elkülönülés mindig megmaradt. A 18. század végén azonban az állam és maga a társadalmi elit új kritériumokkal bővítette a régiek sorát, nevezetesen az érdemmel és a tehetséggel. A változások előidézésében nagy szerepük volt a szalonoknak, akadémiáknak, ahol ledőltek a rendi társadalom falai. Egyre több házassági kapcsolat kötöttetett a század végére a különböző nemesi csoportok tagjai közt.

A mű végén két rövid fejezetet találunk, melyek *A forradalom megpróbáltatásai* és az *Utóvirágzás* címeket viselik. A forradalom hatására a régi és újnemesség

¹ Chaussinand-Nogaret, Guy: *La noblesse au XVIII^e siècle. De la féodalité aux lumières* (Paris 1976.) művére hivatkozik Papp Imre.

egyaránt kiszorult a politikai hatalomból, azonban vagyonuk jelentős része megmaradt. A változás alkalmazkodásra készítette az arisztokráciát, melynek 1794 után is ugyanúgy megvolt a lehetősége arra, hogy betagozódjon az új jogelveken alapuló társadalomba. Napóleon idején már nem a régi nemességhez igazodtak, hanem a volt nemesség igazodott az új rendhez. Mivel nem volt többé privilégium, a régi nemesség helyét a társadalomban a császár szolgálata, vagyonuk és képességeik határozták meg. A vagyon szerepe felértékelődött. Napóleon uralma alatt a nemesség megerősödött, majd a restauráció idején politikai-társadalmi befolyását is visszanyerte.

A Szerző több olyan kérdésre keresi a választ, mely a 18. századi társadalmi folyamatokon túl a forradalom és az azt követő századok történetét is befolyásolta. Papp Imre könyvének különösen nagy értéket ad, hogy a franciául nem olvasók számára nemcsak összefoglalja a téma szakirodalmait, de sajátos, egyéni szempontjai révén egy új szintézisig is eljut.

Hajós Ágnes